

Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar Doktori Iskola

KOKAS DÓRA

Britten és Rosztropovics

Benjamin Britten csellóra írt szólószvitjeinek történeti és szellemi környezete

című DLA doktori értekezés *tézisei*

Témavezető dr. Pólus László

2025

A kutatás tárgya:

Benjamin Britten csellószvitjei felé kifejezetten a magam csellista mivoltában szerzett előadói tapasztalatainak ösztönzésére és a kíváncsiságom sarkallására fordultam. Vizsgáltam, elemeztem, tanultam a műveket, amit velük kapcsolatban hallani, hallgatni, olvasni tudtam, azt nem kerültem el. A dolgozat címében szereplő két név - Benjamin Britten és Msztyiszlav Rosztropovics a huszadik század két jelentős muzsikusanak kapcsolatát jelenítik meg. És ennél sokkal többet. Brittent mélyen lenyűgözte Rosztropovics személyisége és művészete, mely nem csak inspirálta új kompozíciók megírására, de kihívásokkal teli új technikai megoldásokat is bemutatott a csellótársadalom részére művei által. Britten a hat csellóra írott kompozícióiban ismeretlen virtuozitást mutatott be. Rosztropovics természet adta fizikai tulajdonságai - beleértve nagy kezét, hosszú ujjait és főleg erejét, állóképességét - mind hozzájárultak a kiemelkedő hangszeres teljesítményekhez.

Benjamin Brittent pályafutása nagy részében az évszázad legjelentősebb angol zeneszerzőjeként ismerték el, valamint olyan művészként is, akinek zenéje megtestesítette a „született” angolságot. Számos művének témája és forrása ellenére Britten maga is ellenállt annak, hogy az angolság definíciójával kapcsolatban a homályos – és gyakran ellentmondásos – feltételezésekkel azonosuljon. Miközben Britten pályafutása során nagy nemzeti intézmények megbízásait fogadta el, nyíltan gyanakvó volt a kortárs kreatív kifejezés és a büszke angol vagy brit identitás összehangolására irányuló uralkodó kísérletekkel szemben is. Olyan alkotóról írok, aki bejárta a modern ember - elsősorban lelki és érzelmi értelemben értendő - poklait, miközben alapvetően békében élt az ő korában is békétlen világban, amelyben végeredményben akár otthonosan eligazodónak is tekinthető. Rosztropovicsnak élete során több mint 100 művet dedikáltak, közöttük volt Benjamin Britten hat csellóra írott darabja. Ezek a művek mélyen beleégtek a gordonkás zeneirodalomba, és ezek képezik a leggyakrabban játszott művek repertoárját.

Írás közben elkerülhetetlen kényszer volt számomra felvetni, hogy létezik-e olyan modern zeneszerző, akinek zenéje lezárt egészként az elmélet valamennyi, vagy legalábbis sok problémáját megvilágítja? Megállapíthatjuk-e, hogy a 20. századi zenében a tagadásból kiinduló komponisták művei pedagógia szempontból használhatatlanok?

Amikor az a-tonális, a-periodikus, a-szimmetrikus stb. szempontok, melyek, ha alapelveként, jelszóként szerepelnek, valóban erősen csökkentik-e az analízis lehetőségét?

A kutatás módszere:

Igen érdekes, nemegyszer képtelenség a mindenkori kapcsolat feltételezése a hangszeren „ját-szó” muzsikus, az előadó „hogyanra” kérdező, alapvetően technikai természetű kíváncsisága, és az éppen szóban forgó, kezében lévő zeneművet értelmező, elemző ítéletét megfogalmazó teoretikus attitűdje között. A két kezdőpont, a zenész gyakorlata és a teoretikus haladási iránya elhaló hatékonyságú. Az előadó elbizonytalanodik az elméleti természetű summa irányában haladva, a zeneelmélet, történet kutatója, vagy éppenséggel a kritikus ugyanezt tapasztalja működésében, amikor a konkrét zeneművek előadásának hogy-mikéntjét kell megragadnia. Három csellószvit köré rendezve kísérlem meg felidézni a korszakot, a kulturális légkört és az azt megformáló alkotókat, akik közé a zeneszerző és az előadóművész tartoztak. Barátságuk, egymásra tett hatásuk remekművek létrejöttét eredményezte. A zenetudomány csaknem minden ágában kutatások, forráskiadványok, interpretációk sokasága jelent meg erről a kérdéskörrel. Az előadóművész és komponista kapcsolatáról. A kapcsolatok történetéről, rendszeréről, fajtáiról és minőségeiről.

Az életmű „kötőanyagai” után kutatva, az operák kapcsán egészíthettük ki a Britten által megadott két szempontot egy harmadikkal. Ez pedig nem más, mint a társadalmi megbecsülésre, és ami még inkább hangsúlyozandó: a közönségére mindig figyelő zeneszerző személye, akinek fontos volt, hogy zenéje - monográfusát, Eric Walther White-ot idézve - „nem csupán a vájtfülűek, hanem a nagyközönség tetszését is kivívta”.

Britten 6 művet írt gordonkára, *Cselló-zongora Szonáta* Op.65, *Csellószimfónia* Op.68, *Első szvit* Op.72, *Második szvit* Op.80, *Harmadik szvit* Op.87 és a *Tema 'Sacher'*. Így is túl sok maradt az elemezni való mű, kezdetben elkezdtem összehasonlítani őket, majd arra a következtetésre jutottam, hogy a három szólószvit önmagában kerek disszertációt tud képezni, illetve - minthogy a három szvitről számottevő magyar irodalmat nem találtam - fontosnak tartom, hogy elérhetővé tegyem az értelmezéseket és értékelést magyar nyelven az itthoni csellista közösség és a magyar kultúra számára.

Britten útmutatásai alapján új tonális képződményeket találunk az új művekben, amelyek túl vannak a dúr-moll rendszer jellegzetességein, azonban mégis mindig egyértelműek. Tonalitás-elemzéseket végezhetünk a nagyterc-kvintrendszer alapján, akár a hármashangzat funkcióktól függetlenül. Könnyen rávilágíthatunk az egyes darabok centrális hangjára, hangközére vagy akkordjára. A 20. század első felének zenetörténetében a ritmusok és metrumok sokrétű

kombinációját adja. Felfedezzük, hogy az idő tagolása független a klasszikus ütemelmélettől. Jellegzetes ütemegységeket és jellegzetes súlypontképzési elveket találunk. Világosan bemutatható az új zene dinamikus és statikus dallamképzése, valamint a különféle új skálák, és gyakran modális jellegű hangsorok. Ezt az analízisformát elsősorban hallás után, nem a kottakép alapján érdemes érvényesíteni. Az is megállapítható, hogy a darabok között egyaránt előfordul a homofon, polifon és monofon technika, az ennek megfelelő szólamvezetéssel.

Tanulmányom utolsó traktusában teszek kísérletet annak felmutatására, hogy a könyvsorozatok, disszertációk, interjúk, levelezés - kötetek – mint a jéghegyek jól szemügyre vehető víz feletti fensége - micsoda ismeretlenekkel azonos testként egységesek a felmérhetetlen kiterjedésű mélységekben. A rést, ami olyan tágnak és sokat ígérőnek tetszett az első pillanatban, az élesebb kép megragadása érdekében szűkítenem kellett. A szűkítés nem volt egyszerű, hiszen a hozzám legközelebb álló mesterek, illetve a legtöbbször előadott művek Prokofjev, Sosztakovics szonátái és koncertjei, Benjamin Britten csellóra írt darabjai nálunk, Magyarországon nem örvendenek túl nagy népszerűségnek. Ismerjük őket, talán még pár érdeklődőbb csellista tanulta, játszotta is ezeket. Viszont éppen a mindebben gyökerező és valamennyire megmagyarázhatatlan hiányélmény volt a vonzerő, egyben inspiráció, ami magával ragadott. Mindezek alapján körvonalazódott bennem a központi gondolat: Mi lehet ebben a kérdéskörben számomra és speciálisan a leginkább lényeges? És a megtalált válasz: Benjamin Britten és a Rosztropovics több százból szövődő kapcsolata, valamint azon művek, amelyek ezt a kapcsolatot örökéletűvé tették. Kiemelten fontosnak tartom, hogy népszerűsítsem Benjamin Britten csodálatos műveit, elemzésükkel felébresszem kollegáim figyelmét, valamint ilyen irányba inspiráljam növendékeimet is.

A kutatás eredményei és következtetései:

Miután megismertem ezeket a darabokat, Britten életművén belül elfoglalt helyüket, történeti és stílári minőségeiket, úgy érzem, a tényleges előadás élménye mellett a zenei szövet szerkesztése, a szerkezet és a jelentés számos rétege is feltárult előttem. Ezen művek a tanulmányozása során lenyűgöző erejű zenei és teoretikus tartalmakkal találkoztam. Miközben megpróbáltam áttekintést adni a szvitekről, számos olyan – meglehetősen vitatható - megjegyzést tehettem, adatot közölhettem, melyek a Brittenművek hazai irodalmában még nem jelentek meg. Komoly tanulsága az itt közölt munkának, hogy ennek révén tárulhatott fel előttem a még elvégzendő feladatok rendkívüli terjedelme. Hiszem, remélem azonban, hogy ez az itt olvasható

összegzés hasznos lehet az aktív muzsikusként és az elméleti kérdésekkel foglalkozó szakemberek számára, akik az itt felidézett műalkotások mélyebb, komplexebb megértésére törekcszenek. A disszertációban kiemeltem és értelmeztem egy világszerte elismert és sokoldalú brit zeneszerző, valamint az ugyanilyen jelentőségű orosz csellóművész, karmester egymásra kölcsönösen ható kreatív kapcsolatát. Megismerve a korszakot és annak kulturális, némiképpen politikával is átitatott köreit, illetve köznapi viszonyait, érzelmekkel színezett emberi kapcsolatait, reménnyel telve gondolok arra, hogy valamelyest képét alkothatunk az 1950-70-es évek és a megújulás egyidejű, jelenlévő kettősségének. Igyekeztem a nyilvánvalóan központi jelentőségű zeneművek mellett szólni azokról a párhuzamos karakterjegyekről is, melyek a zene mellett a Britten megélte korszakot tévedhetetlenül beazonosíthatóvá teszik az angol irodalomban, festészetben, szobrászatban, építészetben. Valamiképpen törekedtem arra, hogy a kulturális-történelmi időszak jellemző műalkotásainak világát együtt láttassam néhány konkrét zeneművel, amit Benjamin Britten az én hangszeremre, csellóra írt. Éspedig Msztyiszlav Leopoldovics Rosztropovics inspirációjára és előadói génuszára „kalibrálva”. Ezeknek a műveknek a hallatán nyilvánvalóvá válik, miként alakulnak át a 20. század második harmadának kompozíciós technikái, a gordonka, mint szólóhangszer kezelésének kiszélesedett lehetőségei és miként válik észrevehetővé, mennyi összefonódás van az avantgárd alkotóművészek között. Még akkor is, ha időben és térben, vagy éppen világnézeteikben távol álltak egymástól. Britten témakezelésének bonyolultsága mellett megtartotta a hangmagasságokat és hagyományos kompozíciós eszközökkel nyúlt a magának és az őt inspiráló barátjának adott „kötelezettség” elvégzéséhez. Britten a maga korszakának egyértelműen „konzervatívabb zeneszerzője, de stílusa sok mindenben különbözik kortársaiétól. A tonalitás keretei között maradást lényegesnek tekintette, azonban a tonalitást olyan hangokkal és hangzásokkal bővítette ki, amelyek a kutatásban elemzett szóló szvitjeiben erősítették a harmóniai kapcsolatokat és hangnemérzetet.

Benjamin Britten szakmai univerzalitása és földrészeket összekapcsoló kulturális érdekeltségei mellett éppen azért vált a britek zenei nagykövetévé, hogy a munkáiban megfogalmazott problémák és azok kivitelezésének módszereit illetően is világutazónak számít. Az angol zene toplistájának sokféle „első tízében” mindig ott van. A nem is nagy frekvenciájú „kalandkeresés” közben is jellemzőek rá azonban a folytonos visszatérések. A Britten nevével is fémjelezhető angol zene fő vonásaiban majdhogynem egyezik Sztravinszkij orosz dialektusával, vagy éppen a Bartók, Kodály és Ligeti által formált magyaréval. Britten zenéje annak eredetétől és progresszivitásának fokától függetlenül nyitott és befogadója volt azoknak a kulturális

minőségeknek, az ezeket képviselő minden olyan leleménynek, amit úgy alkalmaz, hogy annak különös, vagy éppenséggel rejtettségben megbújó nemzeti karaktere még akkor sem vesz el, ha a fő hangsúly az egyetemes értékek hangsúlyozásán és a zenei aktualitás fáradhatatlan kutatásán van. Tartalmi és technikai értelemben egyaránt.

A legfontosabb irodalmi források jegyzéke

Brett, Philip, *Britten, (Edward) Benjamin*. New Grove Dictionary of Music and Musicians, volume IV. Edited by Stanley Sadie. London: Macmillan, 2001.

Britten, Benjamin, and Paul Francis Kildea. *Britten on Music*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Britten, Benjamin. *Three Suites for Cello, Opp. 72, 80 & 87*. Edited by Mstislav Rostropovich. London: Faber Music Ltd, 1986.

Carpenter, Humphrey, *Benjamin Britten: a Biography*. London: Faber and Faber, 1993.

Cooke, Mervyn, *The Cambridge Companion to Benjamin Britten*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Evans, Peter, *The music of Benjamin Britten: illustrated with over 300 music examples and diagrams*. Oxford, Clarendon Press, 1996.

Evans, Peter, *Canticle V: The Death of Saint Narcissus, Op. 89; Third Suite for Cello, Op. 87 by Benjamin Britten; Mstislav Rostropovich*. *Music & Letters* 58/3., 1977. 352-353.

Hamburger, Paul, *The Chamber Music, in Benjamin Britten*. Edited by Donald Mitchell and Hans Keller. New York: Philosophical Library, 1953.

Kildea, Paul Francis, *Benjamin Britten: a life in the twentieth century*. London: Allen Lane, 2013.

Kumar, Krishan, *English or British? The Question of English National Identity*, a *The Making of English National Identity* kötetben, Cambridge Cultural Social Studies. Cambridge, Cambridge University Press, 2003. 1–17.

Larson, Steven, *The Problem of Prolongation in 'Tonal' Music: Terminology, Perception, and Expressive Meaning*. *Journal of Music Theory* 41, no. 1., 1997. 101-136.

Mark, Christopher, *Contextually Transformed Tonality in Britten*. *Music Analysis* 4, no. 3. 1985. 265-287.

Irene Morra, *English and British National Identity in the Arts - British Sociocultural, Religious, and Political Life*. 34. fejezet, Cambridge University Press, 2022.

- Powell, Neil, *Benjamin Britten: A Life for Music*. New York: Henry Holt and Company, 2013.
- Reis, Stephen, *Benjamin Britten, Three Dramatic Analyses: Placing the First Cello Suite in Context*." DMA diss., University of Washington, 2014.
- Ross, Alex, *The Rest Is Noise: Listening to the Twentieth Century*. New York: Picador, 2013.
- Rupprecht, Philip, *Tonal Stratification and Uncertainty in Britten's Music*. *Journal of Music Theory* 40, no. 2., 1996. 311-346.
- Rupprecht, Philip, *Between Nationalism and the Avant-Garde: Defining British Modernism', in British Musical Modernism: The Manchester Group and Their Contemporaries, Music since 1900*. Cambridge, Cambridge University Press, 2015. 33–66
- Rupprecht, Philip, *Britten's Musical Language*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
- Rupprecht, Philip, *Rethinking Britten*. New York: Oxford University Press, 2013.
- Schafer, Murray, *British Composers in Interview*. London: Faber and Fabe, 1963.
- Straus, Joseph, *The Problem of Prolongation in Post-Tonal Music*. *Journal of Music Theory* 31, no. 1., 1987. 1-21.
- Lucy Walker és Kevin Salfen, Vicki P. Stroehler és Justin Vickers (Szerk.), *Designing and Dancing Britten*, 30. fejezet Cambridge University Press, 2022.
- Webber, Sophie, *Intertextuality in Britten's Suite for solo cello no. 1, op. 72*." DM document, Indiana University, 2009.
- Whittall, Arnold, *The Music of Britten and Tippett*. Cambridge, Cambridge University Press. 1982.
- Whittall, Arnold, *The Study of Britten: Triadic Harmony and Tonal Structure*. *Journal of the Royal Music Association* 106, no. 1., 1979. 27–41.
- Wilson, Elizabeth, *Rostropovich: The Musical Life of the Great Cellist, Teacher and Legend*. London: Faber and Faber, 2007.